

HANNA KOZIŃSKA-WITT
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Judaistyki
ORCID: 0000-0003-1806-8305

Rekursy do władz miejskich jako źródło wiedzy o gminie żydowskiej. Przypadek Krakowa z roku 1877*

Słowa kluczowe: Galicja, rekursy, władze miejskie, gmina żydowska, postępowcy, ortodoksja

Keywords: Galicia, recourse, municipal authorities, Jewish community, progressive Jews, orthodoxy

Rekurs był jednym ze środków prawnych w postępowaniu administracyjnym w Monarchii Naddunajskiej, nie wyłączając Galicji¹. Definiowano go jako „żądanie do władzy wyższej zwrócone, aby zmieniła orzeczenie władzy niższej”². Mógł on zawierać dłuższy wywód rekursowy wymieniający przyczyny, dla których rekurent czuł się decyzją władzy pokrzywdzony, a także wywody prawne i faktyczne. Wywód niekiedy mógł osiągać rozmiar szczegółowego i wyczerpującego elaboratu³. Wprawdzie rekurs nie był donosem, ale działał jako doniesienie, które mogło skłonić władze do zrobienia użytku ze swojego prawa zmieniania wcześniejszych rozstrzygnięć⁴. Władza była zobowiązana do rozpatrzenia rekursu i wydania orzeczenia⁵. Wyższa instancja z definicji mogła zmienić decyzję podjętą na niższym szczeblu, w wypadku rekurowania zmiana taka mogła jednak zostać postanowiona także „w tych wypadkach, w których bez rekursu byłoby to niemożliwe”⁶. Wobec tego wydaje się, że

* Tekst powstał podczas realizacji projektu nr rej. 2015/19/P/HS3/04054 w ramach programu Polonez 1 Narodowego Centrum Nauki. Projekt był finansowany ze środków przeznaczonych na program finansowania badań naukowych i innowacji UE „Horyzont 2020” na podstawie umowy nr 665778 o dofinansowanie działań „Marie Skłodowska-Curie”.

¹ NUSBAUM-HILAROWICZ 1912, s. 21.

² NUSBAUM-HILAROWICZ 1912, s. 22.

³ HILAROWICZ 1923, s. 31.

⁴ HILAROWICZ 1923, s. 31; TAUBENSCHLAG 1925, s. 28 n.

⁵ HILAROWICZ 1923, s. 54, 87.

⁶ HILAROWICZ 1923, s. 54.

rekurs mógł być użytecznym narzędziem wymuszania na władzy interwencji w sprawach, w które nie miała wglądu albo tych, które nie wzbudzały jej zainteresowania.

Publicysta i satyryk Kazimierz Bartosiewicz (1852–1930), który znaczną część życia spędził w Krakowie, wyśmiewał popularność tego środka prawnego: „Rekurs — wesoła zabawka znacznej liczby mieszkańców Galicji. Na ten cel przeznaczają sporo grosza i czasu. Rząd dla załatwienia wszelkiego rodzaju rekursów utrzymuje tysiąc urzędników. Zwykle rekurs na tym się kończy, że rekursującemu każą więcej zapłacić”⁷. Intencją Bartosiewicza było chyba podkreślenie elementu pieniactwa i biurokracji, wydaje się jednak, że wbrew jego opinii rekursy były w miarę skutecznym narzędziem dochodzenia praw przez obywateli Galicji. Stanowią też cenne źródło historyczne do poznania galicyjskiej rzeczywistości, opisują bowiem — czasem bardzo obszernie — sytuację, którą uważano za wadliwą, a ponadto widnieją pod nimi podpisy rekurentów. Niniejszy artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu rekursy pogłębiają naszą wiedzę o sytuacji w gminie żydowskiej oraz o wzajemnych relacjach gmin miejskiej i konfesyjnej.

Prawnik i specjalista prawa administracyjnego Tadeusz Nusbaum-Hilarowicz (1887–1958) samorząd definiował następująco:

Samorząd jest to współdziałanie obywateli państwa w wykonywaniu publicznej administracji, nie w charakterze urzędników państwowych, lecz w charakterze niezawisłych obywateli. Władze rządowe czuwają nad tem, aby organa samorządne zadania swe rzeczywiście spełniały i swego zakresu działania nie przekraczały. Pewne znaczenie ma samorząd wykonywany przez niektóre korporacje. Najważniejszym jest jednak samorząd polityczny, terytoryalny t.j. krajowy, powiatowy i gminny⁸.

Definicja ta określa zależność samorządu wyznaniowego (korporacyjnego) od miejskiego. I tak zarząd gminy wyznaniowej (reprezentacja) był podporządkowany samorządowi miejskiemu, który nadzorował legalność podejmowanych przezeń decyzji, a także kontrolował np. politykę finansową gminy. Decyzje reprezentacji wymagały zatwierdzenia przez pierwszą instancję polityczną, której podlegali członkowie gminy⁹. Było nią prezydium, prezydent oraz magistrat miasta Krakowa. Większość decyzji podejmowanych przez władze kahalne musiała wobec tego uzyskać aprobatę instancji miejskich: nadzorowały one wybory zarządu, kontrolowały pobór podatku gminnego oraz wpływy z utrzymywanej rzeźni bydła i drobiu¹⁰. Magistrat był też uprawniony do „kontroli policyjno-sanitarnej” instytucji utrzymywanych przez gminę oraz egzekucji zaległych zobowiązań finansowych

⁷ BARTOSIEWICZ 1989, s. 151.

⁸ NUSBAUM-HILAROWICZ 1912, s. 11.

⁹ ŻBIKOWSKI 1995, s. 130, 139.

¹⁰ ŻBIKOWSKI 1995, s. 138. Samorządowi miejskiemu został poręczony rozporządzeniem Namiestnictwa z dnia 1 lipca 1872. L. 39989 nadzór nad wyborami przełożenia gminy wyznaniowej, ANK, AMK, KR 7055, *Światne ck Namiestnictwo*.

gminy i tych wobec niej zaciągniętych. Instytucje miejskie pośredniczyły zazwyczaj w kontaktach gminy z władzami krajowymi. Adresatem rekursów członków gminy żydowskiej były zatem w pierwszej kolejności władze miejskie, a dopiero potem namiestnictwo. Z tego względu rekursy do pierwszej instancji uruchamiały długotrwały proces, podczas którego powstawało wiele dokumentów zawierających argumentację skarżącego.

Owa zależność od instancji politycznych była powodem przeróżnych sporów i przetargów. Ich tłem było dążenie do utrzymania autonomii gmin żydowskich lub wręcz przeciwnie — jeszcze silniejsze podporządkowanie ich władzom autonomicznym. Wprawdzie większość społeczeństwa uważała, że największym problemem kahałów była akulturacja czy asymilacja mas żydowskich, dla samych wyznawców istotna była jednak przede wszystkim ich autonomia i jej granice. Konflikt między zwolennikami zachowania autonomii gmin, a rzecznikami ich podporządkowania administracji świeckiej miał w Krakowie wymiar lokalny: we władzach miejskich od roku 1866 zasiadała grupa radców Żydów (dwunastu na sześćdziesięciu członków Rady)¹¹, zdominowana przez tzw. postępowców i zainteresowana taką reformą gminy wyznaniowej, która umożliwiłaby im wpływ na przyszłe decyzje jej zarządu¹². Ówczesny zarząd gminy żydowskiej był jednak zdominowany przez czynniki tradycyjne (ortodoksów), które za wszelką cenę starały się nie dopuścić do zbyt daleko idących zmian i dążyły do utrzymania autonomicznego, niezależnego od władz statusu. Zirytowani własną beziłą postępowcy wykorzystywali wobec tego swoje stanowisko w Radzie miejskiej, aby wywierać wpływ na gminę wyznaniową i uzyskać udział w jej władzy.

W końcu 1869 r. władze państwowe usankcjonowały statut gminy wyznaniowej, który drukiem ukazał się w roku 1870¹³. Dokument ten uwzględniał nową rzeczywistość polityczną, tzn. równouprawnienie i podporządkowanie gminy organom samorządu terytorialnego. Paragraf 26. statutu zboru izraelickiego w Krakowie przewidywał, że nad legalnością wyborów będzie czuwała komisja wyborcza, w której skład, oprócz członków zarządu, wchodzić miał oddelegowany przez władze miejskie komisarz polityczny¹⁴. W ten sposób władze wykonywały nałożony na nie obowiązek kontroli. Statut wprowadzał *novum*, prawa wyborcze w ramach gminy — z definicji służącej zaspakajaniu religijnych potrzeb swoich członków i utrzymywaniu zakładów religijnych, naukowych (tzn. szkół religijnych) i miłosiernych (§ 3) — przyznawał bowiem posiadającym stopień akademicki, stopień c.k. oficera, urzędnikom państwowym, krajowym i samorządowym oraz uiszczającym podatek stały państwowy w wysokości co najmniej 5 złr w.a. (złotych reńskich

¹¹ SROKA 2015.

¹² O postępowcach vide: MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2015; MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2018.

¹³ *Statut* 1870.

¹⁴ *Statut* 1870, s. 9.

waluty austriackiej — przyp. H.K.-W.)¹⁵ Podstawą przyznania prawa wyborczego były więc wymiennie traktowane opłaty na rzecz gminy i podatki rządowe. O prawach wyborczych decydowało nie tylko stanowisko zajmowane w gminie żydowskiej i „nieskazitelność moralna”, lecz także przymioty jak najbardziej świeckie. W tym samym paragrafie przyznawano też prawa wyborcze osobom samodzielnie wykonującym „powołanie czy to duchowne, czy umiejętnie, czy artystyczne”¹⁶. Paragraf 20 nakazywał też, by elekcja odbywała się w trzech kołach wyborczych, „utworzonych według wysokości opłacanych rocznych składek zbornych lub jak wypadnie, podatków rządowych licząc od złr. 5 w.a. w górę”¹⁷. Do koła wyborczego najwyższej opodatkowanych należeli także ci wyborcy, którzy posiadali prawo głosowania z tytułu wykonywania zawodu naukowego lub artystycznego, a także sprawowanego urzędu lub rangi. W tym względzie statut gminy żydowskiej powtarzał postanowienia statutu gminy miejskiej i tam bowiem inteligencja głosowała w kurii najwyższej opodatkowanych¹⁸. Ze względu na specyfikę Krakowa, gdzie brak było znaczących przedsiębiorców, za to liczni byli akademicy, kuria pierwsza stała się „kurią inteligencji”. Dodajmy, że inteligencja żydowska była jak dotąd słabo obecna w strukturach gminy, które skutkiem postanowień patentu józefińskiego z 1789 r. zostały zdominowane przez ortodoksów¹⁹.

Przyznawanie prawa udziału w wyborach do zarządu gminy wyznaniowej według klucza „kwalifikacji świeckiej” dotychczasowe elity wyznaniowe uznały za problematyczne; myślało tak szczególnie środowisko grupujące się wokół uznanego autorytetu ortodoksyjnego, krakowskiego rabina Szymona Schreibera (1820–1883)²⁰. Schreiber w 1882 r. opracował zresztą własną wersję wzorcowego statutu dla gmin wyznaniowych, znoszącą innowacje statutu krakowskiego — według projektu o przyznaniu praw wyborczych miało decydować zaangażowanie w sprawy gminy i nienaganna (tzn. ortodoksyjna) postawa religijna i moralna²¹.

Wydanie Schreiberowskiego statutu poprzedził jeden z rekursów, który świadczył o tym, że przed próbą przeforsowania nowych rozwiązań dla całej prowincji środowiska ortodoksyjne torpedowały lokalnie wprowadzane innowacje, próbując interpretować paragrafy narzuconego im statutu zgodnie z własnym interesem.

¹⁵ *Statut 1870*, s. 5.

¹⁶ *Statut 1870*, s. 5.

¹⁷ *Statut 1870*, s. 8.

¹⁸ *Tymczasowy statut 1866* (statut usankcjonowany przez Franciszka Józefa 1 kwietnia 1866, wydany i rozesłany 13. kwietnia 1866), <http://jbc.bj.uj.edu.pl/libra/docmetadata?i-d=216026&from=publication> (dostęp: 3 VII 2018).

¹⁹ Patent józefiński vide: SILBER; PACHOLKIV 2014, s. 93–124, <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/BPMH/article/viewFile/4418/4216> (dostęp: 18 X 2018).

²⁰ ŻBIKOWSKI 1994, s. 176; MANEKIN 2011, s. 165–198.

²¹ SCHREIBER 1882.

W 1877 r. zgłosiło się do komisji wyborczej gminy żydowskiej osiemnastu znanych z imienia i nazwiska obrzezaczy²², którzy zauważyli brak swoich nazwisk w wyłożonych do wglądu na dwa tygodnie przed wyborami listach uprawnionych do głosowania. Twierdzili oni, że jako *mohelim* (*mojsel*) wykonują niezbędną dla funkcjonowania gminy czynności duchowne (co wyczerpywać miało kryterium „samodzielnego powołania duchownego”) i z tego powodu powinni być uprawnieni do głosowania w kurii pierwszej. Komisja wyborcza czterema głosami przeciwko jednemu uznała zasadność tej reklamacji i uchwałą z 25 września 1877 wciągnęła obrzezaczy na listy wyborcze. Tym sposobem — jak twierdzili przeciwnicy tej decyzji — w kurii pierwszej obok „kwiatu inteligencji”, prawników i lekarzy, znaleźli się szynkarze, tandeciarze, zbankrutowani kupcy, kolektorzy loterii itd. Doprowadziło to do wniesienia do Prezydium Magistratu zażalenia (8 października 1877)²³ podpisanego przez 41 osób, które stwierdziły, że religia mojżeszowa nie zna stanu duchownego, a w takim razie obrzezacze musieliby zostać zaliczeni do nieistniejącego bytu. Użyte w paragrafie 9 statutu określenie „stan duchowny” odnosiło się według sygnatariuszy do osób wykształconych w zasadach i rytuale religii mojżeszowej, takich jak rabini i ich asesorowie uznani i mianowani przez władze, względnie przez reprezentację zboru. Jak dowodzili, obrzezacze nie byli wykształceni i nie wykonywali czynności religijnych stale, a jedynie sporadycznie, nie wykonywali zatem zawodu *mohelim* samodzielnie i nie poświęcali się tej czynności wyłącznie oraz właściwie, co odróżniałoby ich od współobywateli. Obrzezacze nie legitymowali się też żadną nominacją, co sprawiało, że nie podlegali dozorowi władzy, a nawet nie byli ujęci w ewidencji zboru; również w przeszłości nie byli umieszczani w kole pierwszym. W części końcowej zażalenia protestujący pisali:

W ten zatem sposób starała się komisja wyborcza wypełnić luki z postępem czasu i cywilizacji w szeregu zacofanych i wstecznych powstałe, nie wstydząc się narzucić takiego rodzaju ludzi bez żadnego wykształcenia I^{mu} Kołu wyborczemu zwanemu kołem wyborczem „Inteligencji”. Wysokiemu Prezydium znane są zabiegi i wysilenia tej małej garstki Izraelitów postępowych dla podniesienia cywilizacji i postępu w grodzie naszym między ludnością żydowską dążąc nieustannie do rozszerzenia oświaty między współwyznawców, do wychowania dzieci na pożytecznych członków społeczeństwa, do asymilowania się w zupełności z ludnością krajową i do zaprowadzenia w Zarządzie Zboru ładu, i porządku na tle oświaty i cywilizacji. Dlatego podpisani nieplonną mają nadzieję, że Wysokie Prezydium nie dopuści, iżby ciemnota triumfowała nad postępem. Podpisani upraszają tedy

²² ANK, AMK, Kr. 7055, *Protokół spisany z powodu zażalenia w dniu 8. bm [października 1877] do S. Mgtu [numer pisma 26231]*; ŻBIKOWSKI 1995, s. 120. O obrzędzie obrzezania i roli obrzezaczy vide EPSTEIN.

²³ ANK, AKM, Kr. 7055: *Zażalenie postępowców do Wysokiego Prezydium; Protokół spisany z powodu zażalenia.*

— raczy Wysokie Prezydium spiesznie jeszcze przed terminem wyborczym zarządzić wyż. wymienionych 18 osób wykreślenie z listy wyborczej I. koła wyborców tutejszego Zboru izraelickiego²⁴.

Równocześnie do Prezydium miasta Krakowa wniesiono „Zażalenie wyborców Reprezentacji Zboru Izraelickiego w Krakowie na ręce p. Henryka Markusfelda przeciw wciągnięciu na listę wyborczą I koła wewnątrz wymienionych osób”²⁵. Markusfeld był jednym z czołowych postępowców i sygnatariuszem wyżej omówionej prośby „garstki Izraelitów postępowych”, a wręczone mu zażalenie prezentowało ten sam punkt widzenia, co ona. W celu zbadania treści dokumentu w ratuszu zwołano dwa posiedzenia na 9 i 11 października 1877, na które zaproszono przedstawicieli obu stron sporu, tzn. rekurentów i ortodoksyjnej sekcji wyborczej²⁶. Ortodoksów reprezentował Salomon Deiches (przewodniczący sekcji wyborczej i wiceprezes gminy wyznaniowej), Hirsch Landau, Szabse Bertram oraz mężowie zaufania — Jakub Freilich i Markus Winter (były dyrektor szkoły głównej). Deiches wyjaśnił, że obrzezacze zostali umieszczeni w kole pierwszym na podstawie uchwały komisji wyborczej, początkowo nie potrafił jednak podać motywów tej decyzji. Zaproponował, aby magistrat zakomunikował zażalenie zbiorowe obywateli na jego ręce, po czym on zwołałby sekcję wyborczą, która udzieliłaby odpowiedzi na skargę przed 17 października, czyli dniem wyborów. Wezwano sekretarza reprezentacji Markusa Wenera, by przedłożył protokół wyboru sekcji wyborczej z 30 sierpnia 1877, protokół obrad sekcji i listy wyborcze. Uważany za eksperta w sprawach religii Winter przyznał, że czynności rytualne przy obrzezaniach, ślubach i pogrzebach może wykonywać każdy Izraelita, byleby nabrał w tych czynnościach dostatecznej praktyki²⁷. Winter, twierdząc, że obrzezaczem może być każdy Żyd bez względu na wykształcenie, przyznał tym samym, że obrzezacze nie należą do inteligencji, nie są też duchownymi w ścisłym znaczeniu tego słowa, bo „Judaizm nie zna duchownych”.

11 października zebrała się w ratuszu sekcja wyborcza; w spotkaniu z ramienia magistratu uczestniczyli Witold Piotrowski i Ludwik Muszyk²⁸. Zebranie to potwierdziło ustalenia poprzedniego i nie wniosło nowych argumentów. Ostatecznie prezydent miasta przychylił się do opinii postępowców i dzień później orzekł,

²⁴ ANK, AKM, Kr. 7055: *Zażalenie postępowców do Wysokiego Prezydium; Protokół spisany z powodu zażalenia.*

²⁵ ANK, AKM, Kr. 7055: *Zażalenie postępowców do Wysokiego Prezydium; Protokół spisany z powodu zażalenia.*

²⁶ ANK, AMK, Kr. 7055: *Protokół spisany z powodu zażalenia; Sprawozdanie na rekurs Zboru izraelickiego względem zamieszczenia obrzezaczy w liście Koła pierwszego.*

²⁷ Dr Alicja Maślak-Maciejewska odnalazła modlitewnik autorstwa Wintera, którego treść świadczy o wielkiej wiedzy autora. Dziękuję za tę informację.

²⁸ ANK, AMK, Kr. 7055, *Protokół spisany z Sekcją wyborczą reprezentycy zboru izraelickiego w Krakowie w celu wyjaśnienia motywów, dla których Sekcja ta zamieściła obrzezaczy w pierwszym kole wyborczem.*

że obrzezacze nie mają prawa głosowania ani w pierwszym, ani w żadnym innym kole wyborczym. W konsekwencji w wyborach przypadających na 17 października 1877 w ogóle nie zostali oni dopuszczeni do głosowania. Decyzja prezydenta doprowadziła do wniesienia przez środowisko ortodoksyjne rekursu do namiestnictwa (27 października), w którym wskazywano na niewłaściwość decyzji władz miejskich²⁹. Obrzezacze i ortodoksi argumentowali, że nie władza świecka, a reprezentacja zboru jest jedyną instancją kompetentną, by wyjaśnić wątpliwości zachodzące w kwestiach religijnych. Tym samym prezydent naruszyć miał statut zboru izraelickiego i przyznane przezeń prawa wyborcze. Wybór dokonany na podstawie uszczuplonej wbrew prawu listy wyborczej w kole pierwszym uważali za nieważny:

JW. Prezydent znosząc powyższem swoim orzeczeniem uchwałę Sekcji wyborczej uwzględniającą reklamację owych 18 obrzezaczy — przeoczył widocznie, że wedle § 26. Lit. c. Statutu ostateczne załatwienie wniesionych reklamacji wyborczych było i jest wyłączną atrybucją sekcyi wyborczej z grona komisji wyborczej wydzielonej. Że zatem przeciw orzeczeniu tej sekcyi w sprawie reklamacji wyborczych jako ostatecznemu dalsze odwołanie się nie może mieć miejsca. Dla tego też powołaną przez JW. Prezydenta przepis § 16 alin 5. Ordynacji wyborczej dla gmin żadnego w danym razie nie ma i nie może mieć zastosowania skoro prawo ostatecznego rozstrzygnięcia już w samym Statucie jako atrybucya Sekcyi wyborczej jest uznane [...].

Przypisanie sobie przez władzę świecką kompetencji w rozstrzygnięciu spraw wewnętrznych gminy wyznaniowej spowodowało ortodoksów do ostrej reakcji:

Wszelako myli się JW. Prezydent twierdząc, jakoby opinia większości Sekcyi wyborczej niezgodną była z duchem judaizmu. Już to nieubliżając wcale wszechstronnej wiedzy JW. Prezydenta nie możemy mu wcale przyznać kompetencji do orzekania w tem co jest zgodne z duchem Judaizmu a co niezgodnem; — pod tym względem członkowie Sekcyi wyborczej jako wyznawcy religii mojżeszowej mają trochę więcej kompetencji, niż wyznawca religii chrześcijańskiej, jakim jest JW. Prezydent. Jeżeli zaś reprezentacja Zboru izraelickiego orzekła, że religia mojżeszowa nie zna stanu duchownego, to mogła to tylko orzec w porównaniu z duchowieństwem katolickim, które osobno bywa wyświęcanem i do swego zawodu kapłańskiego namaszczenem i osobną tworzy hierarchię, czego w judaizmie nie ma. Wszelako w duchu judaizmu są duchownymi te wszystkie osoby, które po osiągnięciu teoretycznego i praktycznego uzdolnienia poświęcają się albo nauczaniu ludu i udzielaniu mu objaśnień w sprawach dogmatycznych i obrządkowych, albo też sprawowaniu i wykonywaniu pewnych religijnych obrzędowych funkcji. Do pierwszej kategorii duchownych należą rabini, do drugiej obrzezacze. Obrzezanie jest bowiem czynnością specyficznie religijną, przez nie bowiem nowonarodzony lub dorosły przyjęty zostaje do związku wyznawców religii mojżeszowej, podobnie

²⁹ ANK, AMK, Kr. 7055: *Wysokie ck. Namiestnictwo* [Rekurs ortodoksów]; *Zażalenie sekcyi wyborczej przelożństwa Zboru izraelickiego w Krakowie — tudzież podpisanych wewnątrz obrzezaczy.*

jak chrześcjanin przez chrzest. Tak samo więc, jak nikt zaprzeczyć nie może, że udzielający sakramentu chrztu w społeczności katolickiej jest duchownym, podobnie i obrzezacz jest funkcjonariuszem w społeczeństwie mojżeszowym, — i jako taki należy do kategorii osób w § 9. I. 5.6. Statutu wzmiankowanych tj: wykonujących samodzielnie powołanie duchowne. Że zaś obrzezacze z tych swoich funkcji duchownych nie czerpią środków swego utrzymania, lecz zajmują się obok tego imieniem czynnościami dającymi im sposób utrzymania, to nie pozbawia ich wcale cechy osób duchownych w duchu religii mojżeszowej. Zresztą § 9.I.5.6. Statutu nie mówi wcale o osobach należących do stanu duchownego, ale tylko o osobach wykonywujących powołanie duchowne, może zaś mieć jakieś powołanie, a niekoniecznie czerpać z niego środki utrzymania.

Czy zaś obrzezacze posiadają wykształcenie pozwalające zaliczać ich do tak zwanej „Inteligencji” lub nie- czy posiadają nominację lub nie, — to dla rozstrzygnięcia pytania co do ich przynależności do kategorii osób powołanie duchowne wykonywujących (§9.I.s.6. ST) jest całkiem obojętne, gdyż przepis tego SStA bynajmniej nie stawia tych wymogów. Twierdzenie zaś w reskrypcie JWPrezydenta zawarte, jakoby obrzezacze usuwali się z pod nadzoru władzy a nawet zpod ewidencji zboru jest absolutnie mylnem, gdyż wiadomo powszechnie, że obrzezacze stanowią osobne Stowarzyszenie, którego członkowie tak co do liczby jak i osób reprezentacy Zboru dobrze są znani i których także władza, jeżeli jej na tem zależy, łatwo dozorować może. Jeżeli się zaś władza nie troszczyła i nie troszczy wcale o toż Stowarzyszenie, to przecież nie winni temu obrzezacze, którzy żadnego nie mają powodu do narzucania się władzy z prośbą o wzięcie ich pod dozór, który jest całkiem zbyteczny.

Tak wykazawszy bezprawie i bezzasadność powyższego reskryptu JW. Prezydenta Miasta Krakowa tem samem i nieważność dokonanych na jego podstawie wyborów z koła pierwszego upraszają podpisani wysokie ck. Namiestnictw, ażeby reskrypt ten uchylić odbyte w jego myśli wybory z koła pierwszego do przełożenia zboru izraelskiego w Krakowie unieważnić, rozpisanie nowych wyborów z tegoż koła na podstawie listy przez Sekcyę wyborczą przyjętej zarządzić i zarazem na wszelki wypadek orzec raczyło, że prawo ostatecznego załatwiania i rozstrzygnięcia reklamacji wyborczych służy wedle § 26 lit.c Statutu wyłącznie tylko Sekcyi wyborczej z grona komisji wyborczej wydzielonej, i że poruczony JW. Prezydentowi Miasta nadzór nad wyborami przełożenia Gminy wyznaczonej krakowskiej nie uprawnia tegoż do przyjmowania i rozstrzygnięcia zażaleń przeciw uchwałom Sekcyi wyborczej na zasadzie § 26.lot. c. Statutu Powziętym.³⁰

Mniej więcej w tym samym czasie (dokument niestety nie jest datowany) srodowisko ortodoksyjne wystosowało do namiestnictwa rekurs, w którym odwoływało się od decyzji władz miejskich o nieuznawaniu obrzeczaczy za urzedników gminy (co dawaloby im automatycznie prawo do głosowania w kurii pierwszej), a jedynie za „slugi”³¹. W piśmie tym siegnięto po nowy, wypracowany prawdopodobnie przez

³⁰ ANK, AMK, Kr. 7055: *Wysokie ck. Namiestnictwo* [rekurs ortodoksów]

³¹ ANK, AMK, Kr. 7055, *Rekurs do Wysokiego ck Namiestnictwa* [rekurs ortodoksów].

zajmujących się sprawą prawników argument, jakoby obrzezacze mieli status urzędników ustanowionych przez gminę. Towarzyszące temu twierdzeniu uzasadnienie cechuje się bardzo wysokim poziomem profesjonalizmu. Namiestnictwo odpowiedziało na rekurs 16 lutego 1878, podtrzymując wcześniejszą decyzję prezydenta³² i powołując się przy tym na przysługujące władzom rządowym prawo do nadzorowania wszystkich stowarzyszeń religijnych, z którego wynikała powinność sprawowania szczegółowej kontroli nad działalnością wyborczą i przestrzegania interesu publicznego. Według namiestnictwa to sekcja reklamacyjna przekroczyła swoje kompetencje, przyjmując obrzezaczy do pierwszego koła wyborczego, czym naruszyła postanowienia statutu, według którego (§ 20 ustęp 2) tylko funkcjonariusze religijni posiadający odpowiednie (tzn. akademickie) wykształcenie uprawnieni byli do głosowania w pierwszym kole. Uchwała sekcji reklamacyjnej była sprzeczna z tym postanowieniem, a zatem uznano ją za nieważną. C.k. namiestnictwo nie uwzględniło żądania rekurentów, by wynik wyborów w pierwszym kole został unieważniony, „ponieważ rekurenci prócz powyższego zarzutu reklamacyjnego nie wnieśli żadnego nowego, który by skierowany był przeciwko postępowaniu przy wyborach”³³. Tym samym nie uznano argumentu o urzędniczym statusie obrzezaczy.

Władze miejskie i krajowe poparły stanowisko postępowców, co było zrozumiałe, ponieważ ci byli ich lojalnymi sprzymierzeńcami w dążeniu do rozszerzenia i zacieśnienia kontroli administracyjnej nad gminą żydowską. Kilku z nich zasiadało w radzie miejskiej, gdzie wykazywali się dbałością o szeroko rozumiane interesy miasta, a nie tylko własnej grupy wyznaniowej. Władze powoływały się na statuty gminy wyznaniowej uwzględniające racje postępowców i niejako oddające im pierwszą kurię, którą ci rzeczywiście traktowali jako swoją domenę. Uzyskawszy wcześniej, dzięki poparciu władz świeckich, wpływ na sprawy gminy wyznaniowej, postępowcy poczuli się zagrożeni działaniami zmierzającymi do wprowadzenia obrzezaczy do pierwszej kurii i zajądło bronili swojej w niej pozycji.

Środowiska ortodoksyjne poniosły w tym przypadku dotkliwą klęskę. Nie zniechęciło to ich jednak do podejmowania dalszych działań w celu zachowania autonomii wyznaniowej, a tym samym obrony własnej mocnej pozycji w gminach. Problem obrzezaczy nie został raz na zawsze rozwiązany i wracał jeszcze wielokrotnie przy okazji kolejnych wyborów (poszerzony o analogicznie potraktowaną kwestię koszerników, szamesów i trybowaczy, czyli przedstawicieli innych tradycyjnych wyznaniowych grup zawodowych, którzy widocznie powoli dojrzewali do udziału w rekursowej aktywności). „Sprawa obrzezaczy” była elementem szerszego zjawiska: ewolucji rozumienia istoty judaizmu w szybko zmieniającej się rzeczywistości. Coraz bardziej aktualne stawało się pytanie, kto jest właściwie „dobrym Żydem”

³² ANK, Akta miasta Krakowa, Kr 7055, [numer pisma L 9409–476], *Do wielmożnego Pana Prezydenta [?] miasta Krakowa*.

³³ ANK, Akta miasta Krakowa, Kr 7055, [numer pisma L 9409–476], *Do wielmożnego Pana Prezydenta [?] miasta Krakowa*.

i czy można być „dobrym Żydem”, nie przestrzegając wszystkich przepisów judaizmu. Miało to wpływ na dyskusję, kto powinien być reprezentowany w zarządzie gmin wyznaniowych, których członkami byli wszyscy Żydzi mieszkający w danej miejscowości.

Krakowski konflikt postępowców z ortodoksami — wpisujący się w szerszy kontekst walk, które prowadzili *maskilim* z tradycjonalistami — jest historykom znany i był już wielokrotnie omawiany³⁴. W większości przypadków pisali o tym sami *maskile* lub osoby, które z nimi sympatyzowały. Spór ten stanowił np. centralny wątek magisterium uczennicy Majera Bałabana — Teofilii Mahler³⁵. Jej praca ma unikatowy charakter, wykorzystane w niej bowiem zostały nieistniejące już źródła. O konflikcie wspominają również wszyscy autorzy analizujący historię gminy wyznaniowej w Krakowie³⁶. Badacze, często nieświadomie powielając punkt widzenia *maskili*, sprowadzają opisywany antagonizm do poziomu sporu odizolowanego „getta zacofańców” ze środowiskami uczestniczącymi w „światowym życiu”, rozumianym jako takie, które toczyło się poza gminą wyznaniową.³⁷ Rekursy potwierdzają wprawdzie istnienie samego konfliktu, ale zarazem pokazują, że ortodoksja była jak najbardziej „zanurzona we współczesnym świecie”, a jej przedstawiciele umiejętnie posługiwali się jego narzędziami — w tym przypadku rekursami. Odpowiednio argumentując, starali się przedstawiać swoje racje jasno i zrozumiale dla nie-Żydów, wraz z upływem czasu cyzelując argumentację. W czasie procesu rekursowego cytowano sprawozdania komisji wyborczej i dokumentację sporządzoną podczas posiedzeń zarządu, co dowodzi, że administracja gminy była prowadzona wzorowo i nowoczesnie.

W gminie istniały dwa skonfliktowane ze sobą środowiska, a ich członkowie w większości pozostawali dotychczas anonimowi. Przykładowo Alicja Maślak-Maciejewska odnalazła listę postępowców pochodzącą dopiero z 1885 r., czyli czasu niemal 40 lat po założeniu Bet- und Unterstützungshauses der deutschen Israeliten in Krakau (1843), jak początkowo nazywało się stowarzyszenie, które później uchodziło za postępowe³⁸. Jak jednak wspomniano, rekursy, dzięki zawartym pod nimi podpisom, stanowią znakomite źródło dla identyfikacji reprezentantów obu tych środowisk z wcześniejszego okresu. Na rekursie z roku 1877 podpisane są przynajmniej 43 osoby, większość z nich imieniem i nazwiskiem.

Większych trudności nastręcza identyfikacja osób związanych ze środowiskami tradycyjnymi. Postępowcy byli zdecydowanie lepiej widoczni w sferze publicz-

³⁴ Szerzej na ten temat: BAŁABAN 1914, s. 85–108; GAŚSOWSKI 1997.

³⁵ MAHLER 2017.

³⁶ BAŁABAN 1936, s. 513–539, 661–666, 695–699, 701–703, 709–719; ŻBIKOWSKI 1995, s. 57–76; MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2015, s. 60–63; MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2018, s. 78–89; KOZIŃSKA-WITT 1999.

³⁷ Szerzej na ten temat: MAŚLAK-MACIEJEWSKA, Posłowie, w: MAHLER 2017, s. 150–160.

³⁸ MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2015, s. 306–308; MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2018, s. 389–391.

nej poza gminą żydowską, ich narracja zdominowała zatem badania i pozostawiła środowiska tradycyjne w cieniu, co do dzisiaj właściwie nie uległo zmianie. Listy podpisów pod rekursami pozwalają wydobyć z tego zapomnienia przynajmniej kilka ortodoksyjnych osobistości. Podpisy wskazują na to, że wszyscy rekurencji znali pismo łacińskie. Wspomniany rekurs podpisali m.in. obrzezacze: Hirsch Markus Apte, Schabe Blankenstein, Perez Diamant, Abraham Chajes Freiman, Isak Flank, Elisa Grosfeld, Lazar Horowitz, Moses Holländer, Jacob Kornitzer, Emanuel Kren- gel, Marcus Lehrfreund, Leib Mahler, Rubin Neufeld, Elisa Reinhold i Moses Alter. Dzięki rekursowi zyskujemy bliższe informacje na temat osiemnastu obrzeczaczy³⁹. Parali się oni różnymi zajęciami i tak np. Markus Hirsch Apte i Markus Lehrfreund byli faktorami zbożowymi, Szapse Bornstein spekulantem pieniężnym, Perez Dia- mant księgarzem antykwarskim, Jonas Huttinger tandeciarzem, J. Flank piekarzem i tzw. pisarzem biblii, Elias Grossfeld handlarzem, Leib Mahler posługaczem w bożnicy, Rubni Neufeld kolektorem loterii rządowej, Elisza Reinhold stręczycie- lem pieniędzy, Nachem Samuel jubilerem, Mojżesz Alter Thorn szynkarzem, a A.Ch. Freiman zbankrutowanym kupcem. Jakub Kornitzer, zięć rabina, pozostawał niezatrudniony, podobnie jak Emanuel Kregel.

W swoim zażaleniu postępowcy podkreślali obskurantyzm, ale i niezamożność tradycyjnych elit. Jeżeli poszukamy nazwisk ortodoksyjnych rekurentów na listach wyborczych do zarządu gminy, będziemy mogli sprawdzić, czy figurują oni wśród opodatkowanych. Dysponujemy listą podatkową za rok 1883, która podawała wyso- kość świadczeń i stanowiła podstawę podziału na kurie wyborcze⁴⁰. Okazuje się, że reprezentujący zarząd gminy Salomon Deiches oraz Schabse Bertram należeli do grona wysoko opodatkowanych (25 i 15 zł). Z drugiej strony na wykazie znajdowały się nazwiska tylko dwóch obrzeczaczy, Pereza Diamanta i Mojżesza Thorna; obaj należeli do grupy najniższej opodatkowanych (5 zł), a więc mających prawo wybierać w trzeciej kurii. Reszta wymienionych w rekursach obrzeczaczy nie została wciągnięta na listę, przypuszczalnie była więc zbyt uboga i w ogóle nie płaciła podatków. Prawdopodobnie zatem postępowcy słusznie wskazywali na ubóstwo tej grupy. Ponieważ przedstawiciele inteligencji żydowskiej często znajdowali się wśród najwyższej opodatkowanych członków gminy, konflikt wokół praw wyborczych nosił również cechy walki klasowej: bogatsi nie chcieli być w jednej kurii z biednymi. Dodajmy, że członkowie kurii pierwszej działali w sekcji naukowej gminy, która zajmowała się sprawami szkolnictwa. Postępowcy angażowali się na rzecz budowy szkół miejskich na Kazimierzu i urzeczywistnienia obowiązku szkolnego. Trudno sobie wyobrazić, że znaleźliby w tym zakresie sprzymierzeńców w obrzeczaczach.

Rekursy są dobrym źródłem historycznym do poznania układu sił w gminie żydowskiej, częściowo także jego ekonomicznych podstaw, i pokazują skład perso-

³⁹ ANK, AMK, Kr. 7055, *Protokół spisany z powodu zażalenia*.

⁴⁰ ANK, AMK, Kr. 7055 [Lista opodatkowanych członków gminy żydowskiej w Krakowie w roku 1883].

nalny składających się na nią środowisk. Pozwalają też częściowo zdekonstruować mit o ortodoksyjnym braku zainteresowania nowoczesnością. W świetle przytoczonej argumentacji ortodoksi okazują się być uzdolnionymi taktykami. Trzeba bowiem przyznać, że starania o przyznanie obrzezaczom statusu duchownego czy urzędnika były bardzo wyrafinowane. Ponieważ w większości przypadków posługacze gminni nie spełniali kryterium majątkowego, tylko w taki sposób można było zapewnić im prawa wyborcze i przez to zminimalizować wpływy postępówców. Ponadto proces rekursowy pozwala poznać mechanizmy, którymi kierowały się władze świeckie, posługując się aktami prawnymi opracowanymi przez współpracujących z nimi postępówców. Wobec przewagi ortodoksów w zarządzie gminy krakowskiej prawne podstawy wyborów nie odpowiadały rzeczywistości. W tej sytuacji ordynacja wyborcza stawała się narzędziem, za pomocą którego starano się modelować gminę żydowską według określonego, „przyszłościowego” wzorca — zgodnie z zaleceniami koncepcji „inżynierii społecznej” wyznawanej w omawianym okresie.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

ANK [= Archiwum Narodowe w Krakowie], AMK [= Akta miasta Krakowa], Kr 7055

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- BAŁABAN 1914 = Majer Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1722–1868*, Lwów 1914 (reprint 2015)
- BAŁABAN 1936 = Majer Bałaban, *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*, t. II, Kraków 1936
- BARTOSIEWICZ 1989 = Kazimierz Bartosiewicz, *Słownik prawdy i zdrowego rozsądku*, Warszawa 1989²
- EPSTEIN = Lisa Epstein, *Circumcision*, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Circumcision> (dostęp: 10 X 2018)
- GĄSOWSKI 1997 = Tomasz Gąsowski, *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1997
- HILAROWICZ 1923 = Tadeusz Hilarowicz, *Środki prawne w polskim postępowaniu administracyjno-politycznym na obszarze b. Królestwa Kongresowego i Małopolski*, Kraków 1923
- KOZIŃSKA-WITT 1999 = Hanna Kozińska-Witt, *Die Krakauer Jüdische Reformgemeinde 1864–1874*, Frankfurt am Main 1999
- MAHLER 2017 = Teofila Mahler, *Walka między ortodoksją a postępówcami w Krakowie w latach 1843–1868 (Komitet Starozakonnych a Wydział dla Spraw Żydowskich)*, wyd. Alicja Maślak-Maciejewska, Kraków 2017
- MANEKIN 2011 = Rachel Manekin, *Orthodox Jewry in Kraków at the Turn of the Twentieth Century*, „Polin. Studies in Polish Jewry”, XXIII, 2011, s. 165–198

- MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2015 = Alicja Maślak-Maciejewska, „Z dziejów judaizmu w XIX-wiecznym Krakowie — tożsamość, poglądy religijne i instytucje środowiska Żydów postępowych”, rozprawa doktorska, Kraków 2015
- MAŚLAK-MACIEJEWSKA 2018 = Alicja Maślak-Maciejewska, *Modlili się w Templu. Krakowscy Żydzi postępowi w XIX wieku — studium społeczno-religijne*, Kraków 2018
- NUSBAUM-HILAROWICZ 1912 = Tadeusz Nusbaum-Hilarowicz, *Zarys austriackiego prawa administracyjnego jako repetytorium do rządowego egzaminu politycznego*, Lwów 1912
- PACHOLKIV 2014 = Svjatoslav Pacholkiv, *Galizische Judengemeinden unter Maria Theresa und Joseph II*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” / „Bulletin der Polnischen Historischen Mission”, IX, 2014, s. 93–124
- SCHREIBER 1882 = S. Schreiber et alii, *Statuten-Entwurf für die israelitischen Cultusgemeinden in Galizien verfasst von Rabbiner Schreiber & consortes vorgelegt der Lemberger Rabbiner-Versammlung*, Lemberg 1882
- SILBER = Michael K. Silber, *Josephian Reforms*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Josephinian_Reforms (dostęp: 10 X 2018)
- SROKA 2015 = Łukasz T. Sroka, *Żydzi w Radzie Miasta Krakowa (1866–1939). Zagadnienia prawne i ustrojowe*, w: *Budowali nowoczesny Kraków. Żydzi w samorządzie miejskim, gospodarczym i finansowym miasta (1866–1939)*, Kraków 2015, s. 62–115
- Statut 1870 = *Statut dla zboru izraelickiego w Krakowie / Statut der israelitischen Cultus-Gemeinde in Krakau*, Kraków 1870
- TAUBENSCHLAG 1925 = Gustaw Taubenschlag, *Rekurs administracyjny*, Łódź–Katowice 1925
- Tymczasowy statut 1866 = Tymczasowy statut gminny dla miasta Krakowa*, Kraków 1866
- ŻBIKOWSKI = Andrzej Żbikowski, *Schreiber (Sofer) Szymon*, [http://www.jhi.pl/psj/Schreiber_\(Sofer\)_Szymon](http://www.jhi.pl/psj/Schreiber_(Sofer)_Szymon) (dostęp: 10 X 2018)
- ŻBIKOWSKI 1995 = Andrzej Żbikowski, *Żydzi krakowscy i ich gmina w latach 1869–1919*, Warszawa 1995

Recourse to municipal authorities as a source of information about the Jewish community. The case of Kraków from 1877

In the imperial times recourse to a higher authority was a common administrative practice. Thus it seems justified to consider whether recourse cases can be useful as a source of information about the situation in specific Jewish communities. All the more so given the fact that they featured detailed descriptions of the situations/procedures requiring interventions of the authorities and that every application was in somebody's name. The author analyses the usefulness of the source, using as her example recourse cases from 1877.